

Jak to vidím já

Strach a dnešek

PETR JEMELKA

Hrdina naší doby rozhodně nemá příliš mnoho důvodů k optimismu. Ani zlom milénia totiž nepřinesl změnu, když se žádná z velkých hrozeb konce století sama od sebe nevyřešila. Naivní očekávání zázraku se nenaplnila, hrozba globální civilizační krize, váleka a pandemických nemocí přetrvávala změnu letopočtu a spíše sílí.

Nesporně však již definitivně skončila doba jednoduchých vysvětlení této zneklidňující situace. I přes jisté oživení primitivního slovníku éry studené války v souvislosti s útoky teroristů jsou ideologie nuceny hledat přece jen promyšlenější výklady. Už nelze vystačit jen s ano – ano, ne – ne. Toto poznání je ostatně i jedním z obligátních výdobytků postmodernismu.

O co méně věcem rozumíme, o to více se jich ovšem bojíme. Mnohost možných výkladů tento strach ještě posiluje. Současně jej ale také filtruje, rozmělnjuje a odsouvá do stínu. Strach je jakoby rozředěn, stresuje však svou stálou přítomností. Ona interpretační mnohoznačnost mimo to nic nemění na věcech samých.

A tak i vražda zůstane vraždou, byť může být interpretována zcela protichůdně – jako umělecký čin, jako pomsta, jako spravedlivá odplata. Vraždu lze vysvětlovat i jako iracionální, přesto jistou vykloubenou logiku důvodů sledující skutek psychopata. Stejně tak ale bývá vražda podána jako zákonitý důsledek společenské patologie, jako běžná část života, jako nástroj ekonomického či politického kalkulu, jako protest, jako banalita i jako projev magických sil.

Všechny myslitelné interpretační varianty téhož – tedy zabití člověka – ovšem umožnily zázračnou proměnu. Byly natočeny kilometry filmů a popsány tisíce stran, které jsou ve své podstatě založeny na ryze fiktivním obsahu. Jsou to vyprávění o způsobech, motivech a důvodech něčeho, co se reálně nestalo. Zabítý tu není jako člověk vůbec důležitý. Je změněn v pouhý kadaver jako nutnou iniciační podmínku celého vyprávění.

V dřívějších podobách těchto příběhů bylo častou motivací úsilí něco vlastnit, které zcela určovalo i zdůvodňovalo chování jednotlivých postav. Tento aspekt tak propojoval moderní oddychový žánr se starými klasickými příběhy (Argonauté, Roland atd.) a dodnes přežívá v nejrozšířenějším typu počítačových her. Staré příběhy a pozdější kramářské písně či oblíbené soudničky měly ovšem nejen bavit, ale také informovat o více-méně skutečných událostech a obsahovaly i moralistní dovětky o zločinu a trestu. Zdá se ostatně, že jistá vnější podobnost je zřejmě důvodem vel-

ké oblíbenosti retro-detektivek, s nimiž se divák ovšem totálně časově, a tedy i hodnotově mýjí.

Postupně však můžeme vysledovat proměnu motivů i prostředků. Sílicí odporost zobrazení může ilustrovat jeden významný posun – od zabití jako *prostředku* k zabití, které se stává samo sobě motivací (např. maximalizovaný fetišismus v příbězích sběratelů lidských orgánů).

V každém případě se nás tyto příběhy strachu ve filmu a literatuře nemají přímo týkat, chtějí být jen zdrojem zábavy. To poznamenává celou konstrukci „žánru strachu“, která přestává být závislá na realnosti. Účel těchto příběhů chce být oproštěn od jiných významů, než je aktuální prožitek při konzumu. Díky zvláštní vazbě tohoto hedonismu s hrůzou a odporostí obrazů ovšem i tento prožitek v nás zůstává jako nesmazatelná stopa neuchopitelných obav. Obsah je tak sice přebíjen ryzí zábavou bez přívlastku, nejde však o relaxaci zcela nevinou.

Problém leží trochu stranou obligátního moralizování či estetických kritik. „Žánr strachu“ totiž prodělal zajímavý vývoj, který sám mnohé osvětlí. Od exkluzivního upíra konce 19. století (B. Stoker) přes tajemné Čiňany (E. Wallace) dvacátých a třicátých let a rozkvet makabrozních šílených vědců (se staršími faustovsko-frankensteinskými kořeny) řada děsů pokračuje a zároveň zbanáňuje permutacemi osvědčených vzorů.

Osamělí psychopati se mění v sériové či masové vrahy (R. Bloch), kteří ve svém díle pokračují někdy i po smrti (noční můra v pruhovaném svetru). Děsí nás příroda domácí (Ptáci) i cizí (Vetřelec), strašákem jsou také hračky nebo klaun (S. King). Stále více se však máme bát i lidí nejbližších – partnerů či dětí (Bradburyho zlotřilý kojenec či filmový „dobrý synek“).

Tento prohlubující se paranoidní aspekt je stále výrazněji posilován šířením dříve jednoznačných hranic mezi žánry. Jak se dnes vyrovnat se zpravodajstvím? Dokáže si unavený a stresovaný člověk připustit, že zde (na rozdíl od narativních zábavných konstrukcí) může jít o něco důležitého? Forma je totiž obtížně odlišitelná a žurnalisté si obvykle nelámou hlavu s přesností. Jsme zcela závislí na jejich výběru, podání i interpretaci událostí.

Rizikem přestává být nedostatek informací. Stává se jím naopak zahlcení informacemi, které ovšem vybíral, upravoval a servíroval člověk s mnohdy mizivým vzděláním i rozhledem.

Zprávy se tak zčásti mění ve fikci, když je jejich původní obsah překrývá a postupně ztotožněn s komentářem. Vše nenápadně splývá a nic se nás bezprostředně netýká. Díváme se na zprávy jako na thriller a naopak. Ale také se na ně díváme jako na reklamy – bez vědomého vnímání, zato s podprahovou indoktrinací.

I tím onen permanentní skrytý strach nepozorovaně narůstá. Je ředěn, takže se fakticky teroristů nebojíme více než mimozemšťanů (a ovšem také naopak). Strach je sice ředěn, ale jeho celková dávka roste. Zdánlivě se

nic neděje, neboť *nám* se obvykle nic nestává. Ale nejhorší jsou černá strašidla, protože nejsou potmě vidět. Za paranoika je potom považován ten, kdo si vybral menšinová (což ještě neznamená nereálná) strašidla.

Občánku, a co teď? Preparován strachem reality (zprostředkovaným zprávami) i strachem odpočinku (thrillery a horory) kráčí občan občas k volbám. A dokonce rád, což začíná být již samo o sobě záhadou. Tu se celkem snadno naskytá provokativní otázka po ceně takových voleb. Můžeme své pochybnosti rozšířit i o zřetel k demografickému vývoji. Ten totiž poměrně záhy přivodí stav, kdy neplatiči budou totálně rozhodovat o platičích (o rizicích senility ani nemluvě).

Zřejmě zatím vystačíme s tím, že nic lepšího než volby k dispozici nemáme. Rozhodně však nesázejme na to, že by se institut demokratických voleb někdy stal racionální záležitostí. Tato osvícenská iluze v kontextu moderního světa bere za své, aniž musíme být stoupenci elitářského despektu vůči spoluobčanům. Jen prostě i zde fungují také mimoracionální motivace. Permanentní latentní strach je jednou z nich. Ani v moderním světě přitom většinou nejde o strach plynoucí z rozumu a hlubšího vědění, ale – stále jako ve středověku – spíše z nevědění.

Privátní strach se ovšem v procesu voleb zvnějšňuje a zespolečenštuje bez ohledu na realnost jeho kořenů. Bez ohledu na to, zda je či není paranoiou. Každý má právo na obavy a strach; máme však právo tento strach vnucovat jiným – byť demokratickými prostředky?

Bojme se proto především chladných kalkulací, které náš strach započítávají do svých záměrů. A bojme se více nerozumu než Temelína. Nerozum a strach jen negují.

■

Horory jsou proti světu „tam venku“ vlastně idylické. Po autorovi v nich můžeme právem žádat nejen zábavu, ale také alespoň náznak šťastného konce. Realita však autora nemá. Pokud se zde někdo o autorství pokouší (politik), nezbyvá mu než vsadit i na onu iracionální temnou stránku našeho bytí. I o tom však už postmodernisté psali, jen se na to občas zapomíná.